

ПОЛІТЕКОНОМІЯ

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.005>

УДК: 316.42: 330.34

JEL: A 130, I 310

Валерій Геєць

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Показано, що економічний розвиток включає суб'єктивну діяльність людей, яка є свідомою і формується в процесі соціалізації, що відбувається в результаті інтеріоризації суспільних форм життєдіяльності. Внутрішня психологія особистості отримує зовні виражену форму через екстеріоризацію, яка, завдяки нагромадженій внутрішній потенції, вступає в суперечність з оточуючим суспільним середовищем. Результатом розв'язання цих суперечностей є соціальні інновації, які оновлюють і активізують життєдіяльність і особистості, і окремих колективів, і суспільства загалом. Соціальні інновації розглядаються як накопичення нематеріальних активів у форматі навичок, що є конкурентними і мають характер винятковості. На цій основі охарактеризовано соціалізацію в економіці через процес соціалізації капіталу, соціалізації держави та громадських організацій, а також охарактеризовано проблеми та роль процесів цифровізації в трансформації соціалізації особистості.

Ключові слова: соціалізація, соціальні інновації, економічний розвиток, економічні системи, свідомість, цифровізація.

SOCIALIZATION AND SOCIAL INNOVATIONS IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Heyets Valeriy (gvm@ief.org.ua), Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine; Director of the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine. OrCID: 0000-0002-2895-6114

It is shown that economic development includes the subjective activity of people, which is conscious and is formed in the process of socialization that takes place because of the interiorization of social forms of life. The internal psychology of a person receives an outwardly expressed form through exteriorization, which, thanks to the accumulated internal potency, comes into contradiction with the surrounding social environment. The result of the solution of these contradictions is social innovations, which renew and intensify the vital activity of both individuals, individual collectives, and society as a whole. Social innovation is considered as the accumulation of intangible assets in the form of skills that are competitive and

Геєць Валерій Михайлович (gvm@ief.org.ua), академік НАН України; директор ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". OrCID : 0000-0002-2895-6114

Цитування: Геєць В. М. Соціалізація та соціальні інновації у розвитку економіки. *Економічна теорія*. 2020. № 4. С. 5–24. <https://doi.org/10.15407/etet2020.04.005>

© В. Геєць, 2020

ISSN 1811-3141. *Економічна теорія*. 2020. № 4: 5–24

exclusive. On this basis, the author characterizes socialization in the economy through the process of socialization of capital, and socialization of the state and public organizations. Also, the article tackles the problems and the role of digitalization in the transformation of the individual socialization.

Key words: socialization, social innovations, economic development, economic systems, consciousness, digitalization.

Свідомість та економічний розвиток

Соціалізація – це процес, в результаті якого в особистості відбувається інтеріоризація культури суспільства, переведення зовнішнього (соціальних форм діяльності) у внутрішній план (формування людської психіки, внутрішніх патернів діяльності тощо). Вперше інтеріоризацію в соціології досліджував Е.Дюркгейм, який розглядав її як елемент соціалізації (Дюркгейм, 1914). У свою чергу Т. Парсонс розвинув соціологічне поняття інтеріоризації (Парсонс, 2000). Завдяки соціалізації у суспільстві засвоюється існуюча соціальна дійсність, в якій нагромаджено досвід попередніх поколінь.

Зі свого боку внутрішнє психологічне особистості, що сформовано у результаті інтеріоризації, отримує зовні виражену форму через екстеріоризацію. Екстеріоризація внутрішніх потенцій, сформованих у результаті соціалізації, вступає в суперечність з оточуючим суспільним середовищем. Результатом розв'язання цієї суперечності є соціальна інновація. Соціалізація, здійснюючись за допомогою інтеріоризації, формує у кожного суб'єкта індивідуалізований характер внаслідок наявних відмінностей в оточуючому суспільному середовищі.

Соціалізація охоплює і суспільство загалом, і державу, і бізнес, і громадські організації (Геєць, 2020), формує соціальну реальність і одночасно є способом усвідомлення цієї ж реальності, тим самим поєднуючи в собі і процес, і результат. Соціалізація як процес передусім є способом засвоєння як образів, так і взірців життя та поведінки людей. Така соціалізація є соціалізацією індивідууму. Соціально-психологічний спосіб впливу і взаємодії в індивідуальному і суспільному відношеннях у своїй основі і є соціалізацією особистості, що передбачає не тільки і не стільки розроблення нових ідей, способів, механізмів, орієнтованих на вирішення соціально-економічних проблем в частині охорони здоров'я, освіти, боротьби з бідністю, алкоголізмом, безпритульністю і т.д. Цей аспект соціалізації і її результатів та відповідних ініціатив, пов'язаний з реалізацією ідеї покращення соціального стану окремого індивіда, є традиційним способом впливу на механізми боротьби з суспільними негараздами в частині незадовільного рівня життя населення.

Це все характерно діяльності соціальної держави (держави добробуту). У нашому ж випадку йдеться про ті способи соціалізації і відповідні соціальні інновації, які передбачають оновлення і активізацію життєдіяльності особистості чи окремого колективу, що поро-

джують зі свого боку ініціативи. Останні є наслідком соціальних інновацій, що народжуються в результаті, як уже вище сказано, розв'язання суперечностей між внутрішніми потенціями особистості та оточуючим суспільним середовищем.

Соціальні інновації такого характеру в часі, імплементуючись у суспільне життя, формують не тільки здатність до діяльності, яка сама собою є конкурентною перевагою особистості, а й її здатністю до їх генерації, поряд з генерацією ноу-хау, що відбувається внаслідок освітнянської та наукової діяльності. Соціальні інновації є однією із форм накопичення нематеріальних активів, які існують, зокрема, у формі навичок як складової людського капіталу (*Becker, Murphy, Tamura, 1990*). Такі навички є конкурентними та мають характер винятковості, що в сукупності є чи не найголовнішими умовами ендогенного характеру в моделі економічного зростання. Навички як елемент людського капіталу є нематеріальними, завдяки чому їх "... спільне використання ... може призвести до істотної економії" (*Портер, 2005*).

У процесі інтеріоризації і екстеріоризації людина створює економічну реальність, власний продукт, який починає панувати над нею. Це – феномен відчуження, соціалізація ж – це процес "зняття" відчуженості, і в цьому вищий сенс соціалізації, що мало б бути враховано в політиці реформ країн, що проходять шлях від тоталітаризму до демократії, від домінуючого директивного планування до домінування у сфері економіки ринкових відносин.

Враховуючи, що реформи в економіці – це тільки частина системи суспільної модернізації, пов'язаної з інтеріоризацією людської психіки, в результаті якої засвоюються, у тому числі через процеси соціалізації, зовнішньо існуючий соціальний супровід і норми діяльності, постає завдання формувати особистість і її здатність до життєдіяльності, що трансформується в суспільстві. Завдяки процесам соціалізації відбувається засвоєння норм і цінностей, а також генеруються соціальні інновації внаслідок зіткнення самовираження, яке є у кожному випадку індивідуалізованим соціальним досвідом, з соціальною реальністю. Врешті-решт має місце розвиток свідомості людей, яка в реальності через суб'єктивну діяльність особистості впливає на економічний розвиток. Економічний розвиток як процес, що відбувається у реальній дійсності, включає вплив свідомості, яка відіграє в ньому ключову роль.

Історичний вимір життєдіяльності соціуму характеризується дедалі більш високим рівнем розвитку його організації в результаті соціальної еволюції. У ході її настав час як для формування, так і розширення соціальної взаємодії особистостей, що входили до груп, в рамках яких, власне, і відбувалася соціальна взаємодія. У результаті еволюції це привело до розвитку самореалізації, самоорганізації і самоуправління особистості, що характерно для процесів формування і розвитку суспільства.

Основою життєдіяльності суспільства є узгоджена взаємодія (співробітництво) особистостей і відповідно весь комплекс взаємовідносин, а те, що створено цими узгодженими діями в результаті розподілу і об'єднання праці, називається суспільством (Мизес, 2000). Слідуючи за логікою Л. Мізеса, можемо прийти до висновку, що суспільство – феномен, який виник у результаті необхідності узгодження суспільної діяльності, або співробітництва (взаємодії) особистостей, оскільки без цього їхня діяльність не могла б стати людською. А на ранніх стадіях розвитку суспільства без суспільних зв'язків неможливим є навіть фізичне існування окремої особистості.

Таким чином, характер суспільного розкривається через визначення форм суспільної діяльності людей, оскільки суспільство розглядається в узагальненому трактуванні як сукупність людських індивідумів, які об'єдналися, як вважав Аристотель, для задоволення "соціальних інстинктів", або, згідно з трактуванням Т. Гоббса, Ж.Ж. Руссо (Геєць, 2014), з необхідністю контролю за своїми діями, у складі яких є і економічна діяльність. Економіка – це тільки частина соціальної системи, яка в широкому сенсі включає в себе всі суспільні відносини, що утворюють ряд специфічних систем (підсистем). Кожна з таких систем у суспільстві, відповідно до потреб (і інтересів), реалізує і такі функції, як: екологічна (частина природи, умови виникнення і відтворення людей); демосоціальна (демографія і соціальна функція – процес відтворення людей як біосоціальних істот); економічна (виробництво, розподіл, обмін, споживання матеріальних благ); політична (виробництво, розподіл, обмін, використання влади – порядку); духовна (виробництво, розподіл, обмін, споживання духовних цінностей); психологічна, свідомої суб'єктивності (виробництво, збереження, використання і розвиток потреб, почуттів, знань, переконань і т.п.) (Соколов, 2003).

Суспільство загалом і як сукупність його соціальних систем, кожна з яких виконує в суспільстві свої функції, взаємодоповнюють, взаємодіють і розвиваються в часі і просторі. Суспільний розвиток, як і розвиток його окремих підсистем, у тому числі і економічний розвиток, мають обмежені можливості в разі, якщо засвоєння дійсності як результат соціалізації обмежено статичністю соціалізації як реального процесу. За таких умов результат залишається незмінним, оскільки в особистості, яка соціалізується, відсутні навички бачити засвоєння як результат розвитку особистості.

Соціалізація в реальності як соціально-психологічний спосіб впливу на свідомість особистості є процесом формування, передачі, засвоєння та накопичення можливостей як свідомої, так і підсвідомої життєдіяльності, взаємовідносин і взаємодії людей, що включає розвиток здібностей, здатних генерувати не тільки ноу-хау, де освіта і наука відіграють ключову роль, а і соціальні інновації, які на додаток до ресурсів трудового і людського капіталів та відповідних їм технологічних

надбань формуються і мобілізуються як нематеріальні активи, як джерела економічного зростання.

Розвиток суспільства як соціальної системи, за аналогією економічного розвитку, – це процес, що пов'язаний із соціальною свідомістю, в якій соціальні інновації як своєрідні ноу-хау, що у своїй масі не патентуються, але водночас є нематеріальними активами, які впливають на економічний розвиток. Соціальна свідомість суспільства як і соціальна свідомість особистості характеризують соціальну дійсність, що відображається першочергово у психіці людини, яка є теж результатом її соціалізації. Останнє відбувається відповідно у процесі взаємодії суспільства і індивіда, оскільки "...взаємодія суспільства і індивіда (особистості. – В.Г.) як процес соціалізації передає через цей процес, а індивід засвоює і перетворює норми, цінності і взірці поведінки. Відтворення соціального відбувається у фактичній єдності традицій і інновацій" (Богданова, 2009. С. 70–71). Як результат, у свідомості формується "інший" – і це, за Дж. Мідом, рішуча фаза соціалізації. Інший, тобто не такий, як був до цього. Тим самим вже і соціальність не сприймається такою, як була до цього.

Такий алгоритм функціонування і переформатування соціального і в суспільстві, і в державі, і в економіці відбувається завдяки сформованому "іншому", який як індивід, за Г. Тардом, намагається творити і змінювати соціальність на основі згенерованих ним соціальних інновацій як відхилень від суворого повторення раніше засвоєних норм і цінностей. У підсумку це означає, врешті-решт, соціальну еволюцію в цілому.

Кожна інновація має свої плюси і мінуси, може навіть здаватися помилковою, а в довготривалому відношенні може виявитися і корисною, і довговічною. У підсумку макрорезультати набувають незворотного характеру. Це означає, що свободу для соціальних інновацій треба культивувати шляхом розширеного простору для експериментування і передбачити як ресурси для компенсації наслідків невдалих інновацій, так і ресурси для їх нагромадження і використання як активу для розвитку, у тому числі економіки.

Щодо змісту соціальної взаємодії і стосовно еволюції Ю. Хабермас писав, що "під тиском рухливих (завдяки дискурсивним традиціям і самостійно напрацьованим нормам (особистості. – В.Г.)) формується керована принципами моральна свідомість, яка змінює і зразок соціалізації" (Хабермас, 1992).

Зразок соціалізації змінюється завдяки соціальним інноваціям особистості, сформованої в образі "іншого", свідомість якого змінилася в ході еволюції, і який завдяки цьому не здійснює повторення засвоєного і не використовує для цього всі наявні ресурси, а має можливість завдяки створеним або підтримуваним державою, бізнесом чи громадянськими інститутами умовам культивувати особисту діяльність,

яка б підтримувала динамізм в системі колективу (групи) і т.п. Як результат, зростає продуктивна діяльність.

Таким чином, в нашому випадку йдеться не про соціальні інновації, що генеруються, зокрема такими суб'єктами, як держава, бізнес чи громадянське суспільство, що розробляються і реалізуються за рахунок тих чи інших внесків. Ми віддаємо перевагу тим соціальним інноваціям, які продукуються суб'єктом соціалізації в процесі сталої життєдіяльності. Ці інновації, повторюючись, мають соціально-психологічну природу впливу на свідомість і, як правило, не несуть в собі навантажених формалізованих, тобто тих, що патентуються, а проявляються передусім у суперечностях і способах їх розв'язання.

Людина, що народилася, за Дюркгеймом, асоціальна і егоїстична, а все її подальше життя – це соціалізація, яка спочатку має так званий первинний, а потім і вторинний характер. В історії суспільний розвиток залежав від суспільної свідомості типів людини, що формувалися в результаті соціалізації, і також від епохи, в якій діяло суспільство і мав місце економічний розвиток як частина розвитку соціальної системи.

Процеси соціалізації, як і соціальні інновації, за змістом і обсягом значно глибші і ширші, ніж знання, отримані в освітньому процесі, та мають і негативний, і позитивний зміст. Позбутися негативних наслідків в них просто так неможливо, але природний відбір наладив механізми їх відторгнення, хоча це часто пов'язано з втратами, тому в реальності добре мати компенсаційні механізми від наслідків невдалих соціальних інновацій. Таке завдання є досить складним для системи управління, тому часто використовують підходи, використовуючи історичні аналоги, досвід інших тощо.

Соціальність, соціалізація та соціальні інновації

Едвард Вільсон, розглядаючи зміст соціальності для 17 так званих соціальних видів, доводить, що групи, в які об'єднані члени того чи іншого соціального виду, є потенційно найбільш складним рівнем суспільної організації, і "коли групи "особистостей" одного виду переходять до конкуренції, відбувається відбір голів серед учасників груп, що стимулює соціальну еволюцію природного відбору ... найважливішим стимулом соціальної еволюції була конкуренція між групами. ... У процесі еволюції розуму проявилася кооперація і альтруїстична поведінка на благо груп загалом. Соціальний інтелект став однією із найважливіших якостей людини" (Уилсон, 2015).

Формування, розвиток і розпад групи у результаті групового відбору був, є і залишається чи не найважливішою соціальною інновацією, що формувала і розвивала економічну та соціальну взаємодію і в суспільстві, і в державі, і в економіці. Формування соціального інтелекту групи відбувалось у результаті соціалізації, яка відображає процес розвитку соціальних відносин у морально-психологічному плані, фор-

муючи відчуття спільної цілі, досягнення якої реалізується через розвиток позитивних соціальних зв'язків у членів групи, і гальмування в разі соціальних зв'язків негативного змісту. Як приклад соціальних зв'язків негативного змісту можна розглядати змову декількох осіб проти інших в окремо взятій групі, чи змову однієї групи проти іншої. Така змова – теж своєрідна соціальна інновація, але, як правило, з негативними наслідками.

Власне, сам інтелект проявився найбільш виразніше як результат формування так званого соціального часу, який почав з'являтися в групах у результаті поділу праці, коли з'явилася можливість "... розповіді історій, дуже важливих для отримання і збереження знань про людей за межами стоянки, скоріш за все, існував потужний соціальний відбір за ознаками здібностей до лінгвістичних маніпуляцій для передачі знань і емоцій" (*Boardman, Domingue, Fletcher, 2012*). Можливість і здатність учасника групи розповісти історії є прикладом соціальних інновацій, а процес, в результаті якого відбувалася передача знань і емоцій, вже мав характер соціалізації групи. Соціальна еволюція приводить до формування нових людських соціальних моделей, серед яких процес формування груп був однією з соціальних інновацій фундаментального характеру, які стали результатом процесів соціалізації, зокрема, на досить ранніх періодах історії людства.

Соціалізація як така в науковий обіг була введена у другій половині XVIII століття Ф. Гіддінгсом, який соціалізацію пов'язував з розвитком соціальної природи індивіда та підготовкою його до соціального життя (*Giddings, 1897*). У розробленій ним теорії соціалізації остання розглядалась як соціальний примус або процес пристосування індивіда до вимог суспільства. Ф. Гіддінгс у своїй теорії соціалізації заклав ряд основних понять, які відповідали моделі суб'єкт-об'єктного підходу, а розвиток його до відповідної моделі пов'язаний з іменем Е. Дюркгейма. Зокрема, поняття соціалізації процесу він пов'язував з тиском "...соціального середовища, що має устремління сформувати його (підрастаюче покоління. – В.Г.) за своїм взірцем" (*Дюркгейм, 1899. С. 12–13*).

Інтенсивний розвиток досліджень з проблем соціалізації було здійснено в середині XX століття американськими психологами і соціологами Р. Парком, Дж. Доллардом, Р. Кільманом та ін. Ці, як й інші, дослідження та розробки поняття "соціалізації" в науковому її трактуванні були оформлені як самостійна галузь досліджень (*Соломатина, 2010. С. 118–120*), в тому числі не тільки в соціології, педагогіці, психології тощо, а й економіці, політиці, релігієзнавстві та інших наукових спеціальностях, в тому числі штучному інтелекті і робототехніці.

Найбільш перспективним, з нашої точки зору, є дослідження Ч.Х. Кулі та Дж. Г. Міда, оскільки їх розробки проблем соціалізації особистості загалом пов'язані з процесами взаємодії індивіда і соціальних груп. Формування групи як соціальної інновації історично було

результатом фундаментального характеру, завдяки чому мала місце поява соціального часу як такого, а взаємопов'язаність "Я" і "соціальної групи" як такої має феноменологічний характер.

Останнє твердження є результатом того, що в соціальній діяльності "...асоціація (група. – В.Г.) слідує закону розподілу праці, і якщо у свій час єдина асоціація охоплювала всю людину, то в наш час тисячі асоціацій беруть ... окремі моменти нашого життя. Це щаслива зміна, дуже вигідна для свободи, оскільки інша асоціація не могла б досягати своїх дійсних цілей, які стоять на службі людини, ... в примноженні її сил, а не в їх поглинанні. ... у всякій асоціації, оскільки у світі немає жодної асоціації, яка не була б зобов'язана своїм виникненням діяльності і віри в неї одного або декількох індивідів, і яка могла б існувати і процвітати інакше, як завдяки вірності і постійності одного або багатьох її членів" (Жид, 2020).

Таким чином, асоціація і індивід органічно взаємопов'язані, при цьому соціальна інновація, що формується відповідно в процесі соціальної еволюції, є результатом соціальних ініціатив (дій окремих особистостей, які стоять за ними). Соціальна інновація, за Торезом, яка забезпечує соціальну еволюцію, є результатом відхилення від суворого повтору в суб'єкт-суб'єктній моделі соціалізації всупереч суб'єкт-об'єктній моделі, зокрема Дюркгейма. Згідно з останньою, відбувається залучення індивіда до суспільної, або групової свідомості, оскільки людина, як вище вказувалося, після народження асоціальна, а її еволюція протягом життя – це соціалізація, в процесі якої засвоюються і розвиваються правила і норми поведінки та генеруються соціальні інновації. Вищевказане дозволяє автору розглядати соціальну інновацію, яка згенерована особистістю, як таку, що має ознаки унікальності та може бути використана як нематеріальний актив для піднесення продуктивної діяльності.

Визначна роль соціальних інновацій в еволюції визначається також і тим, що, відповідно до позиції німецького філолога і соціолога Ю. Габермаса, автора практичної теорії соціалізації (Habermas, 1987), соціалізація особистості в одній частині її свідомості забезпечує їй діяльність в суспільстві завдяки засвоєнню суспільної свідомості, а в іншій частині дозволяє особистості мати дистанцію від усталених норм та цінностей і завдяки критичному переосмисленню самостверджуватись і реалізовуватися, використовуючи для цього інновацію як нематеріальний актив розвитку.

Саме у процесі самоствердження, тобто формування "іншого", відбуваються ті відхилення від усталеного, завдяки яким формуються соціальні інновації суспільного значення, що власне примножують сили і тим самим досягають і свободи, і корисності для себе, і в служінні асоціації, членом або засновником якої є особистість, що ініціює відхилення від усталеного. Вищесказане відповідає і змісту соціальної

інновації, як її розумів Г. Тард, і значенню асоціацій як соціальних інновацій, що є особливо важливим, оскільки вони примножують сили, на що звертав увагу Ш. Жид.

Загалом соціалізація за своїми наслідками може бути як успішною, так і такою, коли в результаті формується асоціальна поведінка та проявляються негативні наслідки. За доводами П. Берга та Т. Лукмана, індивід, що народився, лише схильний до соціальності шляхом його соціалізації (Бергер, Лукман, 1995). Успішною ж буде та соціалізація, яка передбачає "... активну адаптацію людини до мінливих умов, відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також їх перетворення на основі інновацій" (Ковалёва, 2003), що мають характер як фізичних, так і соціальних у вище зазначеному нами сенсі.

Індивід, що пройшов успішну соціалізацію, не сприймає соціальність як тільки унормовану реальність, а на основі ним же ініційованих відхилень змінює передусім групову соціальну реальність. Групова ідентичність є первинною з інституційних форм, що забезпечують інклюзію індивіда в соціум (суспільство), і є такою, що безперервно розвивається завдяки соціальним інноваціям (Жид, 2020). Майбутнє не детерміноване, тому саме завдяки механізмам соціалізації і соціальним інноваціям формується реальність того суспільства, а відповідно і економіки, і держави, які мають дати відповідь на виклик сучасної світової системи, в якій "... пошкоджений ринковим фундаменталізмом капіталізм може не пережити сучасного історичного витка, якщо не змінить своєї сутності, тобто ціннісної системи..." (Колодко, 2020), що в часі і в просторі може сягати і суспільних меж загалом. Соціальні інновації особливо в таких умовах відіграють важливу роль, оскільки на рівні особистості можуть виникати різні девіації в поведінці окремої людини.

Оскільки соціалізація є системою комунікаційної взаємодії суспільства і індивіда¹, то "... соціалізація ... також контролює і новий світ, що встановлюється договором ... (суспільним. – В.Г.). Отже, як "новачок", так і агенти соціалізації стають суб'єктами контролю соціальної влади" (Сикорская, 2009. С. 13). І не тільки контролю, а й розвитку системи управління загалом.

Відповідь на виклик, сформований сучасною кризою капіталізму, який, як пише Г. Колодко, посилаючись на тижневик *The Economist*, працює не так добре, як повинен², треба шукати поряд з використанням такого методологічного феномена, як економіка Нового прагматизму, що відмінний від попереднього прагматизму, сформованого ще в XIX столітті (Kolodko, 2008), і методами соціалізації, які не тільки мають здатність як стихійного, так і організованого виховання особистос-

¹ The International encyclopedia of education: research and studies. Oxford; New York: Pergamon Press, 1985. P. 4664.

² Big business is beginning to accept broader social responsibilities. *The Economist*. Aug 24th 2019. URL: <https://www.economist.com/briefing/2019/08/22/big-business-is-beginning-to-accept-broader-social-responsibilities?frsc=dg%7Ce>

ті, а й формують її активну позицію життєдіяльності, що здійснюється чи то в групі, чи то в суспільстві загалом (Кон, 1967). Завдяки цьому розвивається свідомість особистості та забезпечується діяльність у суспільстві, що дає підстави за умови активізації процесів соціалізації добиватись успіхів і в подоланні наслідків кризи.

Феномен соціалізації як процес засвоєння особистістю норм і цінностей життєдіяльності в суспільстві, незважаючи на довготривалість досліджень, не має остаточно сформульованих понять усталеного характеру, а скоріше визначається багатоманітністю поглядів і відповідних теоретичних розробок у рамках суб'єкт-об'єктного та суб'єкт-суб'єктного підходів. Вище ми вже наголошували на важливості і перспективності останнього, оскільки в його рамках постають проблеми суспільних трансформацій та трансформацій інститутів під впливом процесів соціалізації. Особистість, долучаючись або до суспільної, або колективної свідомості, активно змінює і те, і інше. Існує певна соціальна дистанція у розумінні панівних суспільних норм, але, маючи у своєму запасі механізми впливу, зокрема, з одного боку, можливість свідомої самозміни, а з другого – "... заповнення трат, обумовлених життям: створити живі тіла замість мертвого механізму, підпорядкованого волі чиновників" (Кропоткин, 1922), особистість здатна позбутися одержавлення самосвідомості.

У розвитку самосвідомості особистості бере участь колектив, оскільки функціонування колективу як такого загалом забезпечує процеси притоку до його членів неурегульованих знань, що мають властивість безперервно нагромаджуватися відповідно до діяльності кожного з його членів. Внаслідок природної здатності останні зберігали дистанцію, на наявність якої вказував Ю. Хабермас, і тим самим ініціюється соціальна інновація. До того ж "чим більший розмір групи, тим частіше навколо неї виникають інновації. Знання громади деградує повільно, а культурна багатообразність зберігається повніше і довше ... розмір групи і складність культури взаємопосилюють коеволюцію (тобто еволюційну взаємодію індивідів, що, соціалізуючись, визначають еволюцію групи, члени якої взаємообумовлені в процесі її функціонування і розвитку. – В.Г.) спадковості і культури" (Уилсон, 2015). Сказане вище дає всі підстави вважати такі інновації теж винятковими.

Таким чином, соціалізується не тільки особистість, а й суспільство, держава. До того ж соціалізація є не тільки процесом, але й одночасно способом оволодіння соціальним сенсом життєдіяльності, де соціальним інститутом виступає сукупність суспільних звичок, що передаються із покоління в покоління і які змінюються залежно від обставин, слугуючи знаряддям пристосувань до них (Кропоткин, 1922).

Домінування групових форм організації взаємодії в суспільстві протягом історично виміряного часу визначало процеси і відповідні моделі соціалізації в суспільствах загалом згідно з історичними епоха-

ми. "Протягом історії розвитку європейська цивілізація послідовно характеризувалася змінами декількох типів соціалізації особистості. Так, модель копіювання домінувала в первісній культурі, імітація в епоху Античності, пізнання в середні віки, а моделювання характерне для Нового часу. Соціалізація в класичні періоди розвитку європейської цивілізації відрізняється стабільністю і стійкістю. Тут діяла ... модель соціалізації, що спрямована на колективізм" (Парунова, 2012). І відповідно соціалізація в часі і просторі через розвиток колективних форм змінювала свій вплив на суспільний розвиток, що власне відповідає суб'єкт-суб'єктній моделі, де як один суб'єкт визначають колективні форми організації, а інший – соціум (суспільство). Ця модель соціалізації в часі посилювала вплив на суспільний розвиток. Водночас сучасність не залишає цей висновок як такий, що в перспективі буде домінувати. В умовах сучасного інформаційного суспільства соціалізація особистості обмежується "цифровою диктатурою", що ставить на порядок денний проблему соціалізації цифрових технологій.

Мережева економіка породжує і свої специфічні ризики. Наявність асиметричної інформації на користь центральних агентів за рахунок периферійних гравців сприяє перетворенню сітки в доволі жорстку ієрархічну структуру. Зростання складності сітки веде до підвищення числа неточностей і прямих помилок в оцінці системних ризиків (Karpf, Mandel, Battiston, 2019; Розанова, 2019). Сказане означає, що цифровізація сприяє актуалізації суб'єкт-об'єктної моделі соціалізації, в умовах якої формування свободи особистості стає все більш унормованим.

Цифровізація діяльності фірми веде до трансформації в напрямку формування її як окремої складової цифрової системи, в якій працівники діють досить часто в автономному режимі роботи, що потребує гнучких форм управління та організації і переформатування останньої в мобільну структуру (Yang, Nam, Kim, 2017) – мобільний офіс, в якому підвищується ступінь контролю за діяльністю окремого співробітника, хоча це і породжує проблеми, пов'язані з втаємниченням інформації, труднощами з високопродуктивними каналами зв'язку, оцінкою ефективності впровадження, корупційними складовими. Водночас мобільна форма офісу дозволяє розширювати можливості застосування нових знань із суміжних видів діяльності, а значить, і розширення можливостей економіки знань (Розанова, Варивода, 2018). До того ж підвищується ефективність його діяльності завдяки внутрішній моделі (Johanson, Janhonen, 2011).

Нова реальність ведення бізнесу в умовах онлайн-комунікацій змінює зміст та форми соціалізації і кожного з її працівників, а значить, і соціалізацію розвитку економіки, яка, як вище стверджувалось, залежить від стану свідомості, яка з режиму соціально-психологічного трансформується в цифро-психологічний вид.

Соціалізація в економіці

В частині аналізу змісту питань, що характерні процесам соціалізації в економіці, існує ряд підходів. Зокрема І. Пічурін пише, що під "соціалізацією ми будемо розуміти посилення впливу суспільних інститутів на сферу виробництва і розподілу благ" (Пичурин, 2018). Якщо відштовхуватися від такого визначення, то серед суспільних інститутів, що реально мають можливість впливу на сферу виробництва і розподілу благ, особливу роль відіграє держава.

Розглянемо трансформацію ролі держави в управлінні економікою стосовно впливу на сферу виробництва і розподілу благ для умов економіки, що функціонує в ринкових умовах, які безперервно відповідно трансформуються у тому числі і під впливом процесів соціалізації. Важливо в цій частині проблем соціалізації означити субординовані форми соціалізації в ринковій економіці. Основоположним процесом соціалізації в економіці є соціалізація капіталу як необхідна форма збільшення прибутків через розвиток здатності людини до життєдіяльності, що є також і функцією соціалізації, і її можливостей, і зацікавленості до підвищення продуктивності праці. Існує надзвичайно широкий спектр напрямів, завдяки яким бізнес соціалізує свою діяльність із зазначеною метою, сприяючи нагромадженню соціального капіталу виробничої організації, оскільки окремо взята організація – це "... соціальний центр, джерело цінностей і моральних норм, гарантія збереження цінностей і організаційної культури" (Клок, 2004), яка засвоюється і реалізується завдяки соціалізації, що дозволяє в організації вбачати форму невідчутного багатства (Бодди, Пейтон, 1999), яке є нематеріальним активом, що сприяє підвищенню прибутків.

Важливо відмітити, що серед соціально-психологічних способів соціалізації капіталу відповідно до вказаної його ролі є розвиток такої форми найму на роботу, як участь найманого працівника у прибутках. Така модель найму на роботу, в разі її реалізації, мотивує на соціально-психологічному рівні саме до зацікавленості в піднесенні і продуктивної діяльності, і збільшенні власних доходів, і відповідних прибутків цього бізнесу.

До інших суспільних інститутів, що впливають на сфери виробництва та розподілу благ і таких, що є соціально значущими формами взаємодії населення, завдяки діяльності яких мають місце процеси соціалізації, належать в першу чергу місцеві громади. Останні активно залучені, з одного боку, до процесів соціалізації громадян, а з іншого – до вирішення важливих соціально-економічних проблем і надання соціальних послуг усім верствам населення, у тому числі в процесах розвитку територій.

Далі йдуть громадські (недержавні або неурядові) організації, що дедалі більшою мірою стають майже рівноправними партнерами державних структур. Не менш важливу роль у цих процесах відіграють

професійні спілки, особливо в процесі соціалізації громадян, зокрема тих, хто працюють на виробництві і завдяки діяльності яких забезпечується процес трудової діяльності колективу і процес, пов'язаний з оплатою праці працівників. Особливо активна їх роль у великій промисловості, і, зокрема, на підприємствах, які належать державі.

Далі йдуть соціальні служби, які, маючи належне фінансування, сприяють розвитку широкої мережі закладів, здатних надавати послуги на високому рівні. Це з одного боку. А з другого – діючи за філософією "допомагаючи кожній людині, допомагати собі", соціальні служби потенційно розширюють коло людей, здатних, отримавши допомогу, включитися в процес активної діяльності, в тому числі як трудової, так і підприємницької, оскільки соціальні служби, як і центри реабілітації, діють в середовищі маргінальних груп населення, які послідовно інтегруються в трудову діяльність (Геєць, 2020).

Соціалізація в економіці, зокрема капіталістичній, у своєму історичному розвитку мала у ХХ столітті декілька принципово важливих етапів. Йдеться передусім про розвиток соціально-орієнтованої ринкової економіки як феномена післявоєнного розвитку, зокрема економіки європейського континенту, але не тільки. Характерно, що для лідера західної капіталістичної системи США в другій половині ХХ століття теж стали характерними процеси соціалізації. Це пов'язано з реалізацією політики Великого суспільства урядом Ліндона Джонсона, започаткованої у 1964 році³. У результаті політики Великого суспільства була досягнута так звана менша потворність капіталу США.

Політика Великого суспільства США реалізовувала на той час наймасштабніший набір соціальних програм, починаючи з громадянських прав, війни з бідністю, освіти, здоров'я, мистецтва та ЗМІ, навколишнього середовища, житла та містобудування, захисту прав споживачів, імміграції. Як результат, прийняття та реалізація політики Великого суспільства США дозволило майже в 1,5 раза прискорити середньорічний темп економічного зростання в довгостроковому відношенні у період 1966–1985 рр. проти періоду 1945–1965 рр. (див. таблицю).

Таблиця

Середньорічні темпи зростання обсягів реального ВВП США на душу населення (у цінах 2011 р.), %

Країна	1945–1965	1966–1985
США	1,5	2,2

Джерело: розраховано за даними Maddison Project Database (MPD) 2018. The University of Groningen. Groningen Growth and Development Centre. Faculty of Economics and Business. URL: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/Maddison/releases/Maddison-project-database-2018>.

³ Evaluating the success of the Great Society (Оцінка успіху Великого суспільства). [https://www.washingtonpost.com/wp-srv/special/national/great-society-at-50/\(20.04.2020\)](https://www.washingtonpost.com/wp-srv/special/national/great-society-at-50/(20.04.2020)).

Соціалізація економіки капіталістичної системи в другій половині ХХ століття загалом пов'язана з розвитком інститутів держави добробуту, що реалізувала політику, спрямовану на боротьбу з бідністю, нерівністю і забезпеченням захисту соціальних прав найбідніших верств населення через соціальну ринкову економіку і соціальну державу. Остання мала для свого часу ряд характерних ознак соціальних інновацій макроекономічного характеру. Паралельно розвивалась і корпоративна соціальна відповідність, яка вийшла далеко за межі суто ліберального підходу, зокрема щодо ролі сплати податків як основної ідеологеми в соціалізованому змісті ліберальної моделі ринку. У цій моделі ринку соціальність трактувалась як така, що забезпечується сплатою податків і тим самим вже виконуються соціальні зобов'язання бізнесу перед суспільством і державою. У реальності обмеженість такого підходу зумовила її розширення шляхом формування і реалізації ідеологеми підвищення корпоративної соціальної відповідальності. Як результат бізнес розширив свої зобов'язання щодо виконання соціальних стандартів, в тому числі і в забезпеченні збереження оточуючого середовища.

У часовому просторі можливості соціально орієнтованого ринку, соціальної держави і соціальної корпоративної відповідальності як соціальних інновацій другої половини ХХ століття, що несли запас соціальної негентропії розвитку, до певних меж вичерпалися, а капітал зі свого боку, отримавши перемогу, поглибив нерівність в глобальному масштабі, розбалансувавши економічну, екологічну і соціальну взаємодію.

Держава добробуту як соціальна інновація була сформована на здолання соціальної нерівності і досягнення соціальної стабільності шляхом скорочення масштабів бідності. Як ідеологія і політика, вона була реалізована в багатьох країнах світу, досягнувши в підсумку і економічного зростання, і піднесення рівня добробуту широких мас населення, отримавши при цьому специфічну модель соціалізації населення, оскільки була сприйнята і стала привабливою для широкого кола населення країни. До того ж як ідеологема соціальної держави (держави добробуту) вона була використана і законодавчо закріплена в конституціях багатьох країн з перехідною економікою і суспільством, що трансформуються на ринкових засадах з демократичним устроєм.

Подекуди держава добробуту сприймалася не тільки бідною частиною населення, що зрозуміло, оскільки "...уряд приймав на себе принципову відповідальність за забезпечення соціальних потреб його громадян"⁴, а й тієї частини населення, яке належить до бізнес-еліти, оскільки держава добробуту – це могутній і стабілізатор, і стимулятор зростання економіки. Оскільки з цим спектром наслідків розвитку держави добробуту все достатньо зрозуміло, то з наслідками, пов'язаними з викликами для держави добробуту, і впливом на соціалізацію як процесу, що формує поведінку населення, далеко не все однозначно.

⁴ Див. словник: Webster's Desk Dictionary of the English Language. 1990.

Держава добробуту, вплинувши на свідомість населення через властиві їй процеси соціалізації, формувала зі свого боку розвиток споживацьких настроїв серед населення та феномен соціальної переваги як філософії поведінки, яка характерна суспільству споживання, а споживацтво (конс'юмеризм) як сенс життєдіяльності. У підсумку, за висновками А. Долгіна, поряд з так званою "першою рукою" Адама Сміта сформувалася "друга рука" ринку. У першій домінують цілі, попит, пропозиції, а в другій – комунікації, що діють за допомогою як майбутніх, так і символічних ринків, що характерні суспільству споживання. "Перша рука" – керує обігом товарів і послуг, а "друга рука" – відповідає за регулювання клубів і відносин (Долгин, 2010).

Таким чином, соціальна інновація у вигляді колективу розвивається далі у так звану клубну, формуючи економіку клубів, де комунікації переформувалися в способи соціалізації за клубними інтересами, де комунікація, що реалізує спосіб соціалізації, має теж характер соціальної інновації. У результаті такої соціалізації розвивається, як пише А. Долгін, так звана економіка клубів шляхом відображення у свідомості людей знань, що мають культурно-символічний характер. Різноманітність клубів, враховуючи, що за ними, як писав Ш. Жид, обов'язково стоїть особистість чи окрема група, що генерує соціальну інновацію, результатами якої і користується той, хто її згенерував. Можна очікувати, що з часом практика та економічна наука розроблять все необхідне для того, щоб такі інновації патентувалися, оскільки вони мають у своїй основі, як вказано вище, носія, який згенерував соціальну інновацію і користується її результатами, що має характер нематеріального активу, який виступає у формі навички.

У кінцевому підсумку соціальна інновація у вигляді держави добробуту вичерпала можливості впливу на прискорення економічного зростання, і в умовах кризових явищ в економіці на порядку дня стало завдання, з одного боку, скорочення соціальних витрат, а з другого – почали розширюватися способи соціалізації за рахунок участі у соціалізації поряд з державою і ринком так званих інститутів громадянського суспільства. Участь останніх передбачає розширення способів соціалізації громадян за рахунок формування у них, особливо під час "вторинної соціалізації", здатності до нагромадження досвіду їх діяльності у громадянських інститутах, які стали розглядатися як "нова форма управління: неоднорідного, багаточисельного, що зв'язує окремі особистості, сім'ї і всю решту ... культурного співтовариства, що складається з окремих особистостей і громадян" (Rose, 1996). У такому підході до тріумвірату діяльності держави, ринку, громадянського суспільства вторинна соціалізація має отримати поштовх до зміни в способах соціалізації, поставивши на порядок дня проблему зміни способів масової поведінки на основі нових соціальних інновацій, що

відображають нову соціальну якість особистості, в якій останнє має можливість самореалізуватися як у соціумі, так і в державі.

Поряд із зазначеним, держава від соціальної почала трансформуватися в напрямку патерналістської, а бізнес відповів, за Дж. Стігліцом, тим, що повернув порочну політику поглиблення нерівності, яка у свою чергу загострила проблему стабільності, переформатувавши її в сучасний феномен нестабільності, за умов якої загострилася проблема пошуку шляхів забезпечення економічного розвитку і на його основі економічного зростання.

У нових умовах так званої "нової нормальності" розвитку економіки середній клас як потужний ініціатор інноваційного розвитку економіки на засадах технологічних і соціальних інновацій почав знижувати свою питому вагу в структурі населення, поглиблюючи розшарування суспільства з одночасним поширенням, з одного боку, впливу "мережевого простору" на особистість, а з другого – безпосередньої участі такої особистості в ньому. Прикладом такої інновації є Facebook як соціальна мережа, який виглядає доволі специфічно і вимагає окремого розгляду вже поза межами цієї статті. Така інновація, що теж є своєрідною соціальною інновацією, формує нову реальність. У ній, тобто в новій реальності, "... нова єдність людства складається "мережевим шляхом", який показує, як індивід розподіляє свою активність, як проявляє чутливість до змін на глобальному ринку. Мережева взаємодія вселяє і нав'язує індивіду утворену практику – форми суб'єктивації, знаходячи та демонструючи нові пріоритети, до числа яких можуть бути віднесені лабільність, флексибільність, мобільність, багаторольова і багатофункціональна поведінка, різноманітність і доступність зв'язків, ініціювання проєктів, напружені режими конкуренції. ... сучасне буття охоплене "мережею інституцій" і соціальних зв'язків, що демонструють свій примусовий, контролюючий і іноді репресивний характер. Мережева логіка зобов'язує саму людину ...

Чи є перспективи в особистості зберегти свою унікальність та індивідуальність в епоху глобалізму, чи уніфікація – це мегатенденція сучасних глобальних трансформацій"? (Лешкевич, 2017). Питання риторичне. Така мегатенденція є соціальною інновацією, що уніфікує особистість, унормовуючи її і тим самим звужуючи можливість для самореалізації, що суттєво актуалізує, з одного боку, проблему соціалізації як такої, а з другого – подальший розвиток економіки з обмеженими можливостями працевлаштування і дедалі більш розширене промислове виробництво з використанням працезберігаючих цифрових технологій.

Література

1. Бергер П., Лукман Т. (1995). Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва: Медиум. 323 с.

2. Богданова В.В. (2009). Траектории социализации как социологический феномен. *Знание. Понимание. Умение*. №1. С. 70–71. URL: <http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2009/1/Bogdanova/12.pdf> [26.IV.2020].
3. Бодди Д., Пэйтон Р. (1999). Основы менеджмента. Издательство: Питер-Юг, 816 с.
4. Геец В.М. (2014). Общество, государство, экономика: феноменология взаимодействия и развития. 2-е изд. Москва: Экономика. С. 17–134. <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>
5. Геець В.М. (2020). Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». Київ: Академперіодика. С. 178–258.
6. Долгин А.Б. (2010). Манифест новой экономики. Вторая невидимая рука рынка. Москва: АСТ. 256 с. https://doi.org/10.1007/978-3-642-21277-2_2
7. Дюркгейм Э. (1899). Метод социологии. Киев – Харьков: Ф.А. Югансон. С. 12–13.
8. Дюркгейм Э. (1914). Социология и теория познания. *Новые идеи в социологии*. Сб. 2. Санкт-Петербург.
9. Жид Ш. (2020). Возникновение и развитие социальной экономики в XIX веке. *Экономист*. № 1. С. 51–52.
10. Клок К., Голдсмит Дж. (2004). Конец менеджмента и становление организационной демократии. Санкт-Петербург: Питер. С. 151.
11. Ковалева А. И. (2003). Концепция социализации молодежи: нормы, отклонения, социализационная траектория. *Социологические исследования*. № 1. С. 109–115 URL: http://ecsocman.hse.ru/data/564/191/1217/013-Kovaleva_Ax2cl.pdf.
12. Колодко Гж. В. (2020). Економіка нового прагматизму: тотожність, мета, методи. *Економіка України*. № 2. С. 9. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.003>
13. Кон И. С. (1967). Социология личности. Москва: Политиздат. 383 с.
14. Кропоткин П. А. (1922). Взаимная помощь среди животных и людей, как двигатель прогресса. Москва: Голос труда. XIII. 342 с.
15. Лешкевич Т. Г. (2017). «Глобальный модерн» и новое понимание субъектности. *Век глобализации*. Выпуск №3 (23). С. 31–42.
16. Мизес Л. (2000). Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. Москва: Экономика. С. 135.
17. Парсонс Т. (2000). О структуре социального действия. Москва: Академический Проект. 880 с.
18. Парунова Ю. Д. (2012) Социализация личности на рубежах исторических эпох. *Культура народов Причерноморья*. № 230. С. 88. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46105/24-Parunova.pdf?sequence=1> (18.04.2020)
19. Пичурин И. И. (2018). Социализация и глобализация мировой экономики. Екатеринбург: Изд-во УМЦ УПИ. С.138, 148.
20. Портер М. (2005). Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. Москва: Альпина Бизнес Букс. С. 43.
21. Розанова Н. (2019). Эволюция фирмы в условиях цифровой экономики. *Мировая экономика и международные отношения*. Том 63. № 8. С. 22. DOI: 10.20542/0131-2227-2019-63-8-21-28
22. Розанова Н. М., Варивода И. А. (2018). Менеджмент в XXI веке: к гибким формам управления и организации. *Вестник института экономики РАН*. № 3. С. 78–89.
23. Сикорская Л. Е. (2009). Добровольческая деятельность как сфера социализации молодежи. Москва. С. 13.

24. Соколов С. В. (2003). Социальная философия. Москва: ЮНИТИ-ДАНА. 440 с.
25. Соломатина С. Г. (2010). Краткий обзор проблемы социализации в исследованиях зарубежных учёных. *Мир науки, культуры, образования*. № 5(24). С. 118–120.
26. Хабермас Ю. (1992). Демократия. Разум. Нравственность: лекции и интервью. Москва, апр. 1989 г. Москва: Наука. 176 с. (Философы современного мира: лекции в ин-те философии АН СССР).
27. Boardman, J. D., Domingue B. W., Fletcher J. M. (2012). How social and genetic factors predict friendship networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA* 109 (43): 17377–17381. <https://doi.org/10.1073/pnas.1208975109>
28. Becker G. S., Murphy K. N., Tamura R. F. (August 1990). Human Capital, Fertility, and Economic Growth. Working Paper N3414. *National Bureau of Economic Research*. 1050 Massachusetts Avenue. Cambridge, MA 02138. <https://doi.org/10.3386/w3414>
29. Giddings F. H. (1897) The theory of socialization. *A Syllabus of Sociological Principles*. New York / London: Macmillan.
30. Habermas J. (1987). The Theory of Communicative Action. Lifeworld and system: a critique of functionalist reason. Boston. Beacon Press. Vol. 2. 463 p.
31. Johanson J-E., Janhonen M. (2011). Role of knowledge conversion and social networks in team performance. *International Journal of Information Management*, 31(3). P. 217–225. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.06.007>
32. Karpf A., Mandel A., Battiston S. (2018). Price and Network Dynamics in the European Carbon Market. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 153. P. 103–123. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2018.06.019>
33. Kolodko G.W. (2008). *Wędrujący świat*. Warsaw. Wyd. Prószyński i S-ka [in Polish].
34. Rose N. (1996). The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society*. Vol. 25. № 3. <https://doi.org/10.1080/03085149600000018>
35. Yang S., Nam C., Kim S. (2017). The effects of M&As within the mobile ecosystem on the rival's shareholder value: The case of Google and Apple. *Telecommunications Policy*, 42(1). URL: <http://dx.doi.org/10.1016/J.telpol.2017.07.004> (2.V.2020).

Надходження до редакції 06.12.2020

References

- Berger, P. L., Luckmann, T. (1995). The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge. Moscow: Medium [in Russian].
- Bogdanova, V.V. (2009). Trajectories of Socialization as Sociological Phenomenon. *Znanie. Ponimanie. Umenie. – Knowledge. Understanding. Skill*, 1, 70–71. Retrieved 26.IV.2020 from <http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2009/1/Bogdanova/12.pdf> [in Russian].
- Boddy D., Payton R. (1999). Fundamentals of management. Publisher: Peter-South [in Russian].
- Heiets, V.M. (2014). Society, state, economy: phenomenology of interaction and development. 2nd ed. Moscow: Economics [in Russian].

5. Heiets, V.M. (2020). The phenomenon of instability – a challenge to economic development / Institute for Economic Forecasting of NAS of Ukraine. Kyiv: Academic Periodicals
<https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456> [in Ukrainian].
6. Dolgin, A.B. (2010). Manifesto for a new economy. The second invisible hand of the market. Moscow: AST [in Russian].
7. Durkheim, E. (1899). Method of sociology. Kyiv – Kharkiv: F.A. Johanson https://doi.org/10.1007/978-3-642-21277-2_2 [in Russian].
8. Durkheim, E. (1914). Sociology and theory of knowledge. New ideas in sociology. Sat. 2. St. Petersburg [in Russian].
9. Gide Ch. (2020). The emergence and development of the social economy in the nineteenth century. *Jekonomist – Economist*. №1. Pp. 51–52 [in Russian].
10. Cloke, K., Goldsmith, J.A. (2004). The end of management and the rise of organizational democracy. Saint Petersburg: Peter [in Russian].
11. Kovaleva, A.I. (2003). The concept of youth socialization: norms, deviations, socialization trajectory. *Sociologicheskie issledovanija – Sociological research*, 1, 109-115 [in Russian].
12. Kolodko, Gz. W. (2020). Economics of new pragmatism: identity, purpose, methods. *Economy of Ukraine – Economy of Ukraine*, 2, 9
https://doi.org/10.1007/978-3-642-21277-2_2 [in Ukrainian].
13. Kon, I. S. (1967). Sociology of personality. Moscow: Politizdat [in Russian].
14. Kropotkin, P. A. (1922). Mutual assistance among animals and humans as an engine of progress. Moscow: Golos truda. XIII [in Russian].
15. Leshkevich, T. G. (2017). "Global modernity" and a new understanding of subjectivity. *The Age of Globalization*, 3 (23), 31-42 [in Russian].
16. Mises, L. (2000). Human Activities: A Treatise on Economic Theory. Moscow: Economics [in Russian].
17. Parsons, T. (2000). On the structure of social action. Moscow: Academic Project [in Russian].
18. Parunova, Yu. D. (2012) Socialization of personality at the borders of historical eras. *Kultura narodov Prichernomorja – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 230, 88 Retrieved from [http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46105/24-Parunova.pdf?sequence=1\(18.04.2020\)](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/46105/24-Parunova.pdf?sequence=1(18.04.2020) [in Russian].
19. Pichurin I. I. (2018). Socialization and globalization of the world economy. Ekaterinburg: Publishing house of UMC UPI. Pp. 138, 148 [in Russian].
20. Porter, M. (2005). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. Moscow: Alpina Business Books [in Russian].
21. Rozanova, N. (2019). Evolution of a Firm in a Digital Economy. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World economy and international relations*, 63: 8, 22 DOI: 10.20542/0131-2227-2019-63-8-21-28 [in Russian].
22. Rozanova, N.M., Varivoda, I.A. (2018). Management in the XXI century: towards flexible forms of management and organization. *Vestnik instituta jekonomiki RAN – Bulletin of the Institute of Economics of the Russian Academy of Sciences*, 3, 78-89 [in Russian].
23. Sikorskaya, L.E. (2009). Volunteering as a sphere of youth socialization. Moscow [in Russian].
24. Sokolov, S.V. (2003). Social philosophy. Moscow: UNITY-DANA [in Russian].

25. Solomatina, S.G. (2010). A brief overview of the problem of socialization in the studies of foreign scientists. *The world of science, culture, education*, 5 (24), 118-120 [in Russian].
26. Habermas Y. (1992). *Democracy. Mind. Morality: lectures and interviews*. Moscow, Apr. 1989 Moscow: Nauka. (Philosophers of the modern world: lectures in the Institute of Philosophy of the USSR Academy of Sciences) [in Russian].
27. Boardman, J. D., Domingue B. W., Fletcher J. M. (2012). How social and genetic factors predict friendship networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA* 109 (43): 17377–17381. <https://doi.org/10.1073/pnas.1208975109>
28. Becker G. S., Murphy K. N., Tamura R. F. (August 1990). Human Capital, Fertility, and Economic Growth. Working Paper N3414. *National Bureau of Economic Research*. 1050 Massachusetts Avenue. Cambridge, MA 02138. <https://doi.org/10.3386/w3414>
29. Giddings, F. H. (1897) *The theory of socialization. A Syllabus of Sociological Principles*. New York / London: Macmillan.
30. Habermas, J. (1987). *The Theory of Communicative Action. Lifeworld and system: a critique of functionalist reason*. Boston. Beacon Press, 2.
31. Johanson, J-E., Janhonen, M. (2011). Role of knowledge conversion and social networks in team performance. *International Journal of Information Management*, 31(3). P. 217–225. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2010.06.007>
32. Karpf, A., Mandel, A., Battiston, S. (2018). Price and Network Dynamics in the European Carbon Market. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 153. P. 103–123.
33. Kolodko, G.W. (2008). *Wędrujący świat*. Warsaw. Wyd. Prószyński i S-ka [in Polish].
34. Rose, N. (1996). The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society*, 25, 3. <https://doi.org/10.1080/03085149600000018>
35. Yang, S., Nam, C., Kim, S. (2017). The effects of M&As within the mobile ecosystem on the rival's shareholder value: The case of Google and Apple. *Telecommunications Policy*, 42(1). Retrieved 2.V.2020 from <http://dx.doi.org/10.1016/J.telpol.2017.07.004>

Received on December 6, 2020